کورتەیەک لە ژیانی کارل مارکس و پوختەیەک لە مارکسیسم

(٢)

نووسینی : و . ا . لنین
وەرگێڕانی : ناسر ئەمین نژاد

• فێرکردەکانی مارکس

مارکسیزم بریتییە لە سیستمی بیروڕاکان، روانین و تێکڕای فێرکردەکانی مارکس. ئەم مرۆڤە هەڵکەوتەیە درێژەپێدەر و کۆتایی پێهێنەری سێ رەوتی فکری گرینگی سەدەی نۆزدەهەم و داڕێژەری سیستمی بیروبڕواییەکی نوێیە کە بلیمەتانە دایرشت و پەرەی پێدا و بە ئەنجامی گەیاند. ئەم سێ ڕەوتە کە لە سێ وڵاتی بەرەوپێش چووی مرۆڤایەتی سەریان هەڵدا، ئەمانەن:

ـ فەلسەفەی کلاسیکی ئاڵمان،

ـ ئابوری سیاسی کلاسیکی ئینگلستان،

ـ سوسیالیزمی فەرانسە، هاوپێوەند لە گەڵ هەموو ئەزمونە شۆرشگێرییەکانی ئەم وڵاتە.

تێکڕای بیروڕاکانی مارکس پێکهاتوون لە ماتریالیزمی هاوچەرخ و سوسیالیزمی زانستی هاوچەرخ، کە بۆتە تیئوری، بەرنامە و رێبازی جوڵانەوەی کرێکاری هەموو وڵاتانی جیهان. شێلگیری، پتەوی و یەکانگیری ئەم قەوارەیە هێندە بەرچاو و ئاشکرایە کە تەنانەت دوژمنەکانیشی نکۆڵی لێ ناکەن.

پێش باسکردن و کردنەوەی ناوەڕۆک و کاکڵەی سەرەکی مارکسیزم، یانی ئابوری سیاسی مارکس، کورتەیەک لە دنیابینی و روانینەکانی باس دەکەین.

• ماتریالیزمی فەلسەفی

مارکس بۆخۆی لە ساڵەکانی١٨٤٥ـ١٨٤٤دا کە بیروڕاکانی پێدەگەیی، ماتریالیست و لەوانەش لایەنگری "لودویک فویرباخ" بوو. مارکس گرینگیی جیهانی ـ مێژوویی "لودویک فویرباخ"ی بەوە دەزانی کە بەبڕشتانە لە ئیدئالیزمی "هێگێل" بڕا و ماتریالیزمی راگەیانە. ماتریالیزمێک کە تەنانەت «لە سەدەی ١٨وە، بەتایبەت لە فەرانسە خەباتێک بوو نەتەنیا لە دژی دامودەزگای سیاسی، مەزهەب و ئیلاهیات، بەڵکوو لە هەمان حاڵدا ... خەباتێکیش بوو لە دژی هەر جۆرە بیروڕایەکی متافیزیکی"[١]» دواتریش خاڵە لاوازەکانی ماتریالیزمی"فویرباخ"ی بەوە دەست نیشان دەکرد کە وەک پێویست شێلگیر و هەمەلایەنە نیە.

مارکس دەنوسێ: «رەوتی تێفکرین لە لای"هێگێل"ـ کە تەنانەت لە ژێر ناوی ئیدە، کردویەتی بە کەسایەتییەکی سەربەخۆ ـ خوڵقێنەری ئەو واقعیەتانەن کە هەن (یانی ئەوە فکرە کە واقعییەتەکان دروست دەکەن) بەڵام بۆ من بە پێچەوانە، هەموو ئەو شتانەش کە فکریین، هیچ شتێک نین جگە لە مادەیەک کە لە مێشکی ئینسان دایە و تێیدا گۆرانی بە سەردا هاتووە» ئینگێلس لە گەڵ ئەم فەلسەفە ماتریالیستییەی مارکس بە تەواوی هاودەنگ بوو، بۆخۆشی ئەم باسەی بە دورودرێژی و بە پوختی لە کتێبی "ئانتی دورینگ"دا ـ کە مارکس دەسنوسەکەی دیتبوو ـ شیی کردۆتەوە. ئینگێلس دەنوسێ: «...یەکانگیری و هاوپێوەندی دنیا لە بوونیدا نیە، بەڵکو لە مادی بوونیایەتی کە هەڵدانی دژوار و

---

[١] بروانن «خاوخێزانی پیرۆز» لە «کەلەپوری ئەدەبی» یان (رەخنە لە رەخنەی رەخنەگرانە، لە دژی برنۆباویر و شەریکەکانی) ئەم کتێبە یەکەم بەرهەمی هاوبەشی مارکس و ئینگێلسە، ساڵی١٨٤٤ نوسراوە و لە ١٨٤٥دا بڵاو کراوەتەوە. متافیزیک بە مانای "ئیسپکۆلاسیونی سەرخۆشانە" لە جیاتی "فەلسەفەی وشیار")

درێژخایەنی فەلسەفە و زانستە سروشتییەکان ... دەیسەلمێنن ...بزوتن یا خود حەرەکەت شکڵی بوون یان هەستی مادەیە. لە هیچ شوێنێکدا و قەت مادەیەکی بێ بزوت و بزوتنێکی بێ مادە وجودی نەبوە و ناتوانێ ببێ... ئەگەر ئەم پرسیارە بێتە گۆر کە بیر و ناسین (تفکر و شناخت) چین و لە کوێوە خولقاون؟ دەبینین کە ئەوانە بەرهەمی مێشکی ئینسانن و ئینسانیش بۆخۆی بەرهەمی سروشتە و لە ناو سروشت و لە گەڵیدا پێگەیوە و گەشەی ساندووە. بەمجۆرە خۆبەخۆ و بە ئاشکرا دیارە کە بەرهەمەکانی مێشکی ئینسان کە خۆشیان لە ئاخرین لێکدانەوەدا بەرهەمی سروشتن، لە گەڵ پەیوەندییەکانی دیکەی سروشتدا دژایەتییان نیە و وەک یەک دێنەوە. هێگڵ ئیدەئالیست بوو، یانی پێیوابوو ئەشیا و پێگەیشتنیان رەنگدانەوەی ئیدەیەکی نادیارن، کە بەر لە پێکهاتنی دنیا هەبوە، دیارنیە چۆن و لە کوێوە! لەحاڵێکدا ئەو بیر و فکرانەی کە لە مێشکی ئێمەدا هەن وێنە و کەم و زۆر رەنگدانەوەی[2] خودی ئەشیا و راستییەکانن» ئینگێلس لە بەرهەمێکی دیکەیدا بە ناوی "لودویک فویرباخ". کە تێیدا بیروڕای خۆی و مارکسی دەربارەی فەلسەفەی "فویرباخ" بەیان کردووە و بەر لە بڵاوکردنەوەی جارێکی دیکە دەسنووسەکانی خۆی و مارکسی لە بابەت فەلسەفەی "فویرباخ" و "هێگڵ" و لەسەر لێتێگەیشتنی ماتریالیستی مێژوو خوێندۆتەوە . بەمجۆرە دەنووسێ:

«پرسیاری گەورە و سەرەکی هەر فەلسەفەیەک، بەتایبەت فەلسەفەی ئەمڕۆیین ئەوەیە کە لە نێوان بیر و بوون (هەستی) یان رۆح و سروشت... چ پێوەندییەک هەیە و کامیان لە پێشترن؟ رۆح بەر لە سروشت یان سرۆشت بەر لە رۆح؟ فەیلەسوفەکان بە پێی وڵامێک کە بەم پرسیارەیان داوەتەوە بەسەر دو ئۆردوی گەورەدا دابەش دەبن:

- یەکەم ئەوانەی ئیدعا دەکەن کە رۆح بەر لە سروشت وجودی هەبوە و بەمجۆرە بە شێوەیەک لە شێوەکان پێیان وایە دنیا خولقێندراوە ... ئەمانە ئۆردەی ئیدەئالیزمیان پێکهێنا.
- دەهەم ئەوانەی کە سروشت بە سەرچاوەی بنەڕەتی دەزانن، ئەمانەش قوتابخانە جۆر بە جۆرەکانی ماتریالیزمیان پێکهێنا.»[3]

ئەگەر لێتێگەیشتنەکان و مانای ئیدەئالیزمی فەلسەفی و ماتریالیزمی فەلسەفی جگە لەوەی سەرەوە بە هەر جۆرێکی دیکە لێکبدرێتەوە یان بە هەر مانایەکی دیکە بەکار ببردرێ، تەنیا سەرلێشواوی بەدواوە دەبێ و هیچیتر. مارکس نەتەنیا ئیدەئالیزمی رەتدەکردەوە کە هەر دەم بەجۆرێک پێوەندی بە مەزهەبەوە هەیە، بەڵکو بەرپەرچی بیروڕاکانی "هیوم Hume" ، "کانت Kant" و شێوە جۆر بە جۆرەکانی "سەرلێ دەرنەهێنان Agnosticme"[4] "سەنجش گەرایی Critisme" و " سەلماندنخوازی[5] Positivisme " دەدایەوە. مارکس ئەو جۆرە فەلسەفانەی بە

---

[2] - (Abbilder واتە وێنەکان، ئینگێلس جاروبارە وشەی قاڵب یان کلیشەی بەکار دەهێنا)

[3] - کتێبی "لودویک فویرباخ و کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئاڵمان" بە زمانی روسی، لاپەڕەکانی ٢٢تا ٢٥ و٢٨

[4] - ئاگنۆستیسیزم یان لادری، یاخود "سەرلێدەرنەهێنان" Agnosticme ڕایەکی فەلسەفی و کۆمەڵناسییە لە ناسیندا و پێیوایە:

- ✓ ئاوەزی کورتی مرۆڤ دەرەقەتی ناسینی سەرجەم یان بەشێک لە دنیا و سروشت نایەت،
- ✓ ئیمکانی نیە بتوانین خودا بناسین یان پەی بە هەموو سووچ و کەلێنەکانی عالەم ببەین.
- ✓ ئێمە نازانین داخوا ئەو زانیارییانەی ئێمە زانستە یان نا، ئەگەر زانستە نازانین داخوا حەقیقەتیان هەیە یان نا. (و. کوردی)

[5] - پۆزیتیویسم Positivisme یان بەرەو سەلماندن یاخود سەلماندنخوازی، شێوازێکی توێژینەوەیە و لە لایەن «ئاگوست کنت»وە ڕاگەیاندراوە. ئەم شێوازە وای بۆ دەچێ کە بەرزترین شکڵی زانست ئەوەیە کە دیاردە هەست پێکراوەکان بە هۆی ئەو دیاردە سروشتییانەوە کە هاتوونەتە دێ، شەرح و شیی بکرێنەوە. «ئاگوست کنت» پێیوایە کە مرۆڤایەتی لە باری زانستەوە سێ قۆناغی بڕیوە:

١. قۆناغی رەببانی، کە هۆکاری هەموو دیاردەکان بە خواکانەوە گرێ دەدرانەوە.
٢. قۆناغی متافیزیک. کە لەودیو سروشتەوە بە شوێن هۆکار و دیاردە سروشتییەکانەوە دەگەرا.

چاوپۆشی کردنی "کۆنەپەرستانە" لە ئیدەئالیزم ناو دەبرد و پێیوا بوو ئەم بۆچوونە فەلسەفییانە لە چاکترین باری خۆی دا «لە سەرەوە ماتریالیزم بە بەر چاوی گشتییەوە فڕێدەدا، و لەبنیشەوە شەرمێونانە وەریدەگرێتەوە».[٦]" هەر بۆ ئەم باسە جگە لە بەرهەمەکانی مارکس و ئینگێلس بڕواننە نامەیەک کە مارکس ڕۆژی ١٢ی دیسامبری١٨٦٦ بۆ ئینگێلسی ناردووە. مارکس لەم نامەیەدا بیروڕای سروشت ناسی بەناوبانگ، "هوکسلیHoxly" بە "ماتریالیستی تر لەوەی کە هەیە" ناو دەبات. ئەم وتەیەی دەهێنێتەوە کە وتویەتی: «لە بەر ئەوەی کە ئێمە پێشتر دەبینین جا بیر دەکەینەوە، ناتوانین پێ لە بەڕەی ماتریالیزم بترازێنین» بەڵام لە بەر ئەوەی کە "ڕێگایەکی دەربازبوونی" بۆ ئاگنۆسیتیزم و هیوم گەرایی کردۆتەوە ڕەخنەی تێ دەگرێ.

لێرەدا دەبێ بە تایبەت یادێک لە ڕوانگەی مارکس لە سەر پێوەندی نێوان "جەبر" و "دەسەڵات" بکەینەوە. ئینگێلس لە کتێبی " ئانتی دورینگ"دا نوسیویەتی: «جەبر کوێرە هەتا ئەوکاتەی پێمان نەزانیوە، ئیختیار و دەسەڵاتیش بریتییە لە ناسین و کردنەوەی گرێی جەبر» واتە هەرچی زیاتر گرێ کوێرەکانی جەبر بکەینەوە هێندە زیاتر ئاستی دەسەڵاتمان بەرێنترە. ئەمانەش یانی قبوڵ کردنی قانونمەندییە عەینییەکانی سروشت و گۆڕینی دیالکتیکی جەبر بە دەسەڵات (بە مانای قبوڵ کردنی گۆڕینی شتە نەناسراوەکان ـ کە دەکرێ بناسرێن ـ یان گۆڕینی "شتێک کە خۆی لە خۆی دا هەیە"، بە "شتێک بۆ ئێمە" و گۆڕینی "جەوهەری ئەشیا" بە " دیاردەکان")

مارکس و ئینگێلس پێیان وابوو ماتریالیزمی کۆن و لەوانەش ماتریالیزمی "فویرباخ" و بەر لە هەموان ماتریالیزمی هەرەمەی "بۆخنێرBuchner"، "ڤۆگتVogt" و "مۆلەشۆتMoleschott " و ئەوانی دیکە ئەم لاوازی و کەموکوڕییە بنەڕەتییانەیان هەیە:

١. ئەم ماتریالیزمە بە گشتی شتێکی میکانیکی بوو. پێشکەوتە نوێکانی شیمی و ژیناسی لەبەر چاو نەدەگرت .[٧]
٢. ئەم ماتریالیزمە نامێژوویی و نادیالکتیک بوو.(بە مانای دژی دیالکتیک، متافیزیک[٨] بوو) هەروەها شێلگیرانە و هەمە لایەنە شوێن پێی هەڵدان و تەکامولی نەدەگرت.

---

٣. قۆناغی دیتنەوەی هۆ و زانیارییەکان لەناو خودی تەبیعەتدا، ئەمە بەرزترین قۆناغی توێژینەوەیە. «ئاگوست کنت» دەڵێ: « زانیاری ئینسان تەنیا لە دوو ڕێگاوە بە دەست دێت، یەکەم ئەو شتانەی کە خۆی دەیبینێ، دووهەم ئەو شتانەی کە تاقیکراونەتەوە. هەر شتێک تاقی نەکرابێتەوە بۆ دەرک کردن نابێت. (و. کوردی)

[٦] ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٧] ـ لە سەردەمی ئێمەدا و ئێستا بەتایبەت جێی خۆیەتی تێۆری ئەلکتریکی مادەشی لێ زیاد بکرێ. (و.ف)

[٨] ـ لە دنیای فەلسەفەدا دوو شێوازی سەرەکی هەیە بۆ چۆنیەتی بەرەوڕووبوونەوە و لێکۆڵینەوەی دیاردەکان و ناسینیان:

١. **شێوازی متافیزیکی.** بە پێی ئەم شێوازە دنیا پێچراوەیەکە لە دیاردە و شتی جۆربەجۆر، کە هیچ پێوەندییەکیان پێکەوە نیە و شوێن لەسەر یەکتر دانانێن و نەگۆڕن و بە چەشنێک دەمێنن و گۆڕانەکانیش دەورلێدانەوە و دووپاتبونەوەی یەکجۆری وەزعی پێشوە .
٢. **شێوازی دیالکتیکی.** ئەم شیوازە بە پێچەوانەی شێوازی متافیزیکیە، لەسەر بنەمایەکی زانستی داڕێژراوە و چوار کۆڵەکەی بنەڕەتی هەیە:

- **<u>پەیوەندی</u>**، سەرجەمی دیاردەکانی دنیا جیا لە یەکتر نین، پەیوەندییان پێکەوە هەیە و شوێن لەسەر یەکتر دادەنێن، ئەمانەش هەموویان ئەشکاڵی جۆربەجۆری ماددەن، هەر لە سادەوە هەتا تێکەڵ و پێچراوە.هیچ شتێکی جیاواز لە مادە وجودی نیە، فکر و گیانیش لە تایبەتمەندی و خاسییەتی مادەیەکی یەکجار ئاڵوز و پێچراوەن.
- **<u>بزوتن و گۆڕان</u>**، سەرجەمی دیاردەکانی دنیا کە پێکەوە پێوەندییان هەیە بەردەوام لەحاڵی گۆڕانی هەمیشەییدان. سرەوتن و نەگۆڕی مانای نیە و ناتوانێ ببێ.
- **<u>کێشە و ناکۆکی</u>**، ماکی بزوتن و گۆڕان کیشەو ناکۆکی نێوان دیاردەکانە. هەمیشە شتێک لەحاڵی پەیدا بوون و بەخۆداهاتنە و شتێکی دیکە بەرەو نەمان و فەوتان دەچێ.

٣. ئەم ماتریالیستانە وا لە جەوهەری ئینسان دەگەیشتن کە شتێکی دابڕاو و رووتە. پێیان وا نەبوو کە بە شێوەیەکی دیار، مێژوویی و دەست نیشانکراو "کۆکراوەیەکە لە سەرجەمی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان". هەر بەم هۆیەش تەنیا دنیایان "لێکدەدایەوە" لە حاڵێکدا کە قسە لەسەر "گۆڕینیەتی". بە واتایەکی دیکە لە "گرینگی هەڵسوڕانی بە کردەوەی شۆڕشگێرانە" نەدەگەیشتن .

*****

• دیالکتیک

مارکس و ئینگێڵس دیالکتیکی "هێگل"یان بە گەورەترین دەسکەوتی فەلسەفەی کلاسیکی ئاڵمان بەحساب دەهێنا. چونکا هەمەلایەنەترین و لەباری ناوەرۆکیشەوە بەپێزترین و قوڵترین فێرکردە دەربارەی پێگەیشتن و تەکامول بوو. پێیانوابوو هەر دارشتن و قەوارەیەکیتر لە بنەماکانی پێگەیشتن و گۆران شتێکی یەکلایەنەیە و لە باری ناوەرۆکیشەوە دەستوپێ شکاو و بەرئاوەژۆکەری رەوتی راستەقینەی پێگەیشتن و گەشەی سروشت و کۆمەڵگایە؛ (پێگەیشتنێک کە زۆرجار هاوڕێیە لە گەڵ بازدانەکان(گۆڕانی خێرا)، کارەسات، رێکەوت و شۆڕشەکان)

ئینگێڵس دەنوسێ: "رەنگە من و مارکس تەنیا کەسانێک بووبێتین کە ئەرکی رزگارکردنی دیالکتیکی وشیارمان لە چنگ فەوتان بە دەستی ئیدەئالیزم و تەنانەت خودی لایەنگرەکانی "هێگل"یش وەئەستۆ گرت" و بەرەو لێتێگەیشتنی ماتریالیستی سروشت گواستمانەوە. سروشت بەڵگەی دیالکتیکە و زانستە سروشتییەکانی ئەمرۆیی نیشانی دەدەن کە ئەم بەڵگەیە زۆر پتەو و بە پێزە (ئەمانە هێشتا بەر لە دۆزینەوەی رادیۆم، ئەلکترۆنەکان و گۆڕانی توخمەکان و هی تر نوسراون!) ئەم زانستانە هەر رۆژ دەسمایە و ماتریاڵی نوێ دەخەنە بەردەست و ئەوە دەردەخەن کە کاروباری تەبیعەت لە دوایین لێکدانەوەدا لە سەر تەوەرەی دیالکتیکی دەسوڕێ نەک متافیزیکی."[٩]

ئینگێڵس دەنوسێ: «ئەم بیروبۆچونە پتەو و بناخەییە کە دەڵێ؛ دنیا لە ئەشیای حازربەدەست و کامڵکراو پێکنەهاتووە، بەڵکو سەرجەمێکە لەو رەوتانەی کە تێیدا ئەشیای بە رواڵەت نەگۆڕ، هەروەها ئەو وێنە فکرییانەی مێشکمان کە لەم ئەشیایانە وەری دەگرێ و ئەو مانایانەی کە لێی ساز دەکات، بەردەوام لە ئاڵوگۆڕدان؛ جاری وایە سەرهەڵدەدەن، جاری واشە دەفەوتێن. ئەم روانگە پتەو و بناخەییە لە سەردەمی "هێگل" بەدواوە وەها لە زەینی بیرورای گشتیدا جێگای خۆی کردەوە کە بڕوا ناکرێ کەسێک بتوانێ بە گشتی نکوڵی لێ بکات. بەڵام قبوڵکردنی بە قسە شتێکە و بەکارهێنانی بۆ هەر بابەتێکی دیار و لە هەر مەیدانێکی لێکۆڵینەوەدا شتێکیترە". "لە فەلسەفەی دیالکتیکیدا هیچ شتێک وجودی نیە کە جارێک و بۆ هەمیشە نەگۆڕ و سەقامگرتوو، یان بێمەرج و پیرۆز بێت. ئەم فەلسەفەیە مۆری داکەوتن و نەمانی لەچارنەهاتوو بە سەر هەموو شتێکەوە دەبینێ، هیچ شتێک ناتوانێ خۆ لەم کەوتنە بپارێزێ و خۆی لێ بەدوور بگرێ، جگە لە رەوتی بێ کۆتایی سەرهەڵدانەوە و تێداچوون، رەوتی بەرز بونەوەی بێ کۆتایی لە خوارەوە بۆ سەرەوە» بەمجۆرە بە بۆچونی مارکس دیالکتیک بریتییە لە «زانستی یاسا گشتییەکانی بزوتن؛ هەم بزوتنی جیهان و هەم بزوتنی بیر و فکری ئینسانی".[١٠] مارکس ئەم لایەنە شۆڕشگێڕانەیەی فەلسەفەی "هێگێل"ی گرت و پەرەیپێدا. ماتریالیزمی دیالکتیک «پێویستیی بە فەلسەفەیەک نیە کە لەسەرو هەمو زانستەکانیترەوە بێ» لە فەلسەفەی کۆن تەنیا فێرکردەی لە مەر تێفکرین و یاساکانی ئەم بابەتە واتا مەنتقی شێوەیی

• **پێگەیشتن یان تەکامول**، بزوتن و گۆران کە لە ئەنجامی کێشە و خەباتی دژەکان لەگۆڕێدایە دەبێتە هۆی پەیدابوونی دیاردە و بارودۆخێکی تازەتر. ئەم رەوتە لە دیتنێکی سەرەکی و گشتی خۆیدا بەرەو پێگەیشتن و لە سادەوە بەرەو پێچراە، لە نزمەوە بەرەو بەرز دەچێت، سەرەتا گۆرانەکان بە شێنەیی دەچێتە پێش و پاشان دەگاتە قۆناغی پێگەیشتن و سەرهەڵدان. (و.کوردی)

[٩] ـ ئینگێڵس، "لودویک فویرباخ و کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئاڵمان"،بڕواننە وەرگێردراوی فارسی ئەم بەرهەمە، چاپی مۆسکۆ، لاپەڕەکانی ١٢،٥٧ و٥٨

[١٠] ـ ئینگێڵس، "ئانتی دورینگ"

یان صوری[11] و دیالکتیک، دەمێنێتەوە. دیالکتیکیش، هەم لە روانگەی مارکس و هەم بە بۆچونی هێگێل ئەو شتانە دەگرێتەوە کە ئەمرۆ تئۆری «ناسین» یا «گنۆسئۆلۆژی» پێ دەڵێن. ئەم تئۆرییەش دەبێ بابەتەکەی خۆی بە شێوەی مێژوویی بخاتە بەرچاو، سەرچاوەی هەڵدان و پێگەیشتنی ناسین و تێپەڕبوون لە سنوری نەناسین بۆ ناسین لێکبداتەوە و گشتی و بەرفراوانی بکات.

ئەمرۆ و لە سەردەمی ئێمەدا فکرەی پێگەیشتن و گۆڕانکاری (تکامل و تحول) جێگای خۆی بە تەواوی لە ناو وشیاریی کۆمەڵایەتیدا گرتوە، ئەویش نەک لە رێگای فەلسەفەی هێگێل، بەڵکو لە رێگاکانی دیکەوە. بەڵام ئەو قەوارەیەی کە مارکس و ئینگێڵس لەم بابەتەوە دایانڕشتووە زۆر هەمە لایەنەتر و لە باری ناوەرۆکیشەوە گەلێک بە پێزترە لەو فکرە باوەی کە لە مەر پێگەیشتن و گۆڕانکارییەوە هەیە. مارکس لە نامەیەکدا بۆ ئینگێڵس چەند بڕگەیەک لە دیالکتیکی پێگەیشتن بەمجۆرە ناو دەبات و دەنوسێ: «... هەڵدان بە مانای دوپاتبونەوەی دەقاودەقی قۆناغە تێپەراندووەکان نیە. بەڵکو دوپاتبونەوەیەکی بەجۆرێکیتر و لە سەر بنەمایەکی گەلێک بەرزترە (نفی لە نفی) ئەمە ڕەوتێکی پێچاوپێچە نەک ڕێچکەیەکی راستەوراست، بازدانە(گۆڕانی خێرا)، کارەسات خولقێن و شۆڕشگێڕانەیە، لێکپچڕانی بەرە بەرەیە، گۆڕانی چەندایەتییە بۆ چۆنایەتی، تەکان و قوڵپی دەرونیی پێگەیەنەرە کە هەڵقوڵاوی دژایەتی و لێکدانی هێزەکان و ئەو مەیلە جۆراوجۆرانەن کە لە سەر شتێک یا خود دیاردەیەک یان لە ناو کۆمەڵگایەکدا شوێنەوار دادەنێن. هەموو لایەنەکانی هەر دیاردەیەک پەیوەندییەکی نەپچڕ و بەستراوەییەکی دو لایەنەیان لە نێوان دایە، پەیوەندییەک کە خۆی سەرچاوەی خولقاندنی ڕەوتی جیهانیی و قانونمەندی حەرەکەت و بزوتنە. لە بیریشمان نەچێ کە مێژوو بە بەردەوامی گەلێک لایەنی جۆراوجۆرمان لێ ئاشکرا دەکات» ئەمەیە چەند بڕگەیەک لە دیالکتیکی مارکسیستی هەڵدان و پێگەیشتن، وەک فێرکردەیەکی بە پێز و پڕناوەرۆکتر لەوەی کە هەیە. (بڕواننە نامەی رۆژی ٨ی ژانوەری ساڵی ١٨٦٨ی مارکس بۆ ئینگێڵس، کە تێیدا گاڵتە بە "سێ چوکڵەی چێوین" دەکات و دەڵێ زۆر گەوجانەیە ئەگەر روانگەی "شتاین" بە ماتریالیزمی دیالکتیک بزانین »[12]

کۆتایی بەشی دووهەم

---

[11] ـ مەنتق بۆخۆی زانستێکە و چۆنیەتی جۆری پێوەندی نێوان بابەت و دیاردەکان، هەروەها حوکمەکان و ئەنجامەکان لێکدەداتەوە. مەنتقی شێوەیی یان صوری یاخود فورماڵ جۆرە مەنتقێکە کە تەنیا جۆر و شێوەکانی مەنتقی (پێوەندی نێوان بابەتەکان و ئەنجامەکانیان و دروست بوونی شێوەی بەکارهێنانیان) لێکدەداتەوە و کاری بەسەر پێوەندی دەروونی و ئۆرگانیکی شتەکان و دیاردەکانەوە نیە. مەنتقی دیالکتیک ئەم کارە دەکات. (و. کوردی)

[12] ـ لۆرێنس شتاین)Stein(١٨١٥ـ١٨٩٠مامۆستای زانکۆ، دەوڵەت ناس و ئابوری زانی ئاڵمانی بوو. جیهان بینییەکەی لە فێرکراوە پارێزەرانە و ئیدەئالیستییەکانی هێگل لەسەر"لەودیوی چینایەتی"بوونی پاشایەتی، سەرچاوەی دەگرت و ماتریالیزم و ئیدەئالیزمی ئاوێتەی یەکدی دەکرد. شتاین لە لێکدانەوەی راستییی کۆمەڵایەتیـ سیاسییەکان کەڵکی لە دیالکتیکی ئیدەئالیستی وەردەگرت و بۆ داکۆکی لە پاشایەتی بەکاری دەهێنا. شتاین لە نوسراوەکانیدا زۆر بەشان و باڵی "سیستەمی مەشروطەی بورژوازی"دا دەهاتەخوار و بە پاشایەتی "کۆمەڵایەتی" ناوی دەبرد، کە گوایە بەرگریی لە بەرژەوەندیی گشتی گەل دەکا، کێشە لە ئاشتینەهاتووە چینایەتییەکان دەفەوتێنێ و لایەنە دژبەیەکەکان خاو دەکاتەوە. .(و.ف)